

АЛКОГОЛЬ В АРМІЯХ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ЄДНІСТЬ У ПРОТИЛЕЖНОСТЯХ

У статті розкрито основні особливості державної політики урядів країн Антанти і Троїстого (Четверного) союзу щодо контролю та заборони обігу алкоголю у часи Першої світової війни. Виявлені тенденції домінування видів спиртних напоїв в раціоні військовослужбовців і проаналізовано їх вплив на повсякденну діяльність військ, у тому числі в умовах бойових зіткнень. З'ясовано особливості та вплив командно-адміністративної діяльності військово-політичного керівництва на процеси штучної інтенсифікації фізичних можливостей, підвищення бойових якостей та активації відповідних морально-психологічних якостей військовослужбовців, їх хоробрості та подолання стресу за допомогою алкоголю. Окреслені наслідки і проблеми використання алкоголю, суперечливий характер його застосування.

Ключові слова: алкоголь, армія, Перша світова війна, психологічна підтримка особового складу армії та флоту.

Актуальність поставленого питання викликана об'єктивною реальністю наявності проблеми вживання алкоголю у збройних формуваннях. Негативна, але об'єктивна тенденція посилення проблеми алкоголізму серед військовослужбовців під час АТО/ООС сприяла появі у бойових підрозділах ЗСУ феномену «аватарів» – осіб, які зловживають спиртними напоями. Ескалація збройного протистояння з рф з початком повномасштабної війни 24 лютого 2024 р., інтенсифікація бойових зіткнень у зв'язку з цим, наступна деформація психіки комбатантів викликає серйозне занепокоєння через можливість неконтрольованого використання алкоголю в лавах Сил оборони України. Вивчення особливостей

Гула Руслан Володимирович, доктор історичних наук, професор; професор кафедри філософії, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, м. Харків.

Передерій Ірина Григорівна, доктор історичних наук, професор; завідувач кафедри українознавства, культури та документознавства, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», м. Полтава.

© Гула Р. В., Передерій І. Г., 2025.

включення алкоголю в раціон військовослужбовців, аналіз його впливу на хід ведення бойових дій у період, що вивчається, дозволяє з великою ймовірністю прогнозувати траєкторії розвитку та вірогідні наслідки цього процесу як для Збройних Сил України, так і для українського суспільства загалом. Тому вивчення історичного досвіду державної політики країн – учасників Першої світової війни з профілактики, контролю та заборони обігу спиртних напоїв є надзвичайно актуальним.

Постановка проблеми. Історія Першої світової війни найтіснішим чином пов'язана з проблемою використання алкоголю як у збройних формуваннях, так і в повсякденному житті суспільства. Утилітарно-практичні міркування спонукали використовувати арміями протиборчих сторін алкоголь в якості ліків і тимчасового засобу психологічної компенсації. Світовий досвід впровадження урядових заходів з контролю за обігом алкоголю під час Першої світової війни може бути корисним для органів державного управління нашої країни щодо зниження негативного впливу алкоголю на життя українського суспільства як під час війни, так і для побудови системи психологічної реабілітації ветеранів у частині нейтралізації наслідків можливої алкогольної епідемії.

Метою статті є аналіз проблеми вживання алкоголю серед військовослужбовців армій Антанти і Троїстого (Четверного) союзу та з'ясування основ державної політики країн-противників щодо контролю за обігом спиртних напоїв на фронті та в тилу під час Першої світової війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що вивчення проблеми вживання та зловживання алкоголем під час Першої світової війни представлене значною історіографічною базою. Серед закордонних дослідників, до кола наукових інтересів яких входить аналіз цього соціального феномену, можна назвати таких учених, як В. Беррідж, В. Вілкокс, П. Герлігі, І. Гейтлі, Дж. Гуч, Е. Джонс, Н. Джонсон, Дж. П. Макгоуен, К. Малхолланд, П. Прествіч, Б. Сегал, А. Сміт, Р. Холмс, П. Фасселл. У наукових розвідках цих істориків ґрунтовно розкриті питання державної регулятивної політики країн стосовно обігу алкоголю, функціонування торговельних мереж з продажу спиртних напоїв, особливості солдатських раціонів армій держав. Окремо слід виділити дослідження польського вченого Л. Каменського, які оприлюднені на платформі сайту «Міжнародна енциклопедія

Першої світової війни», де представлені процеси взаємозалежності війни з розповсюдженням та використанням алкоголю у військах за досвідом Першої світової війни. Серед вітчизняних дослідників варто відзначити статтю А. Кізлової, у якій авторка уважно дослідила антиалкогольні статті та дописи «Київських єпархіальних ведомостей» за часів «сухого закону» 1914–1917 рр. у Російській імперії – від часу, коли росія вступила у Першу світову війну, і до того, як Микола II зрікся престолу, і зробила висновок, що згадане періодичне видання намагалося послідовно провадити антиалкогольну «духовну» кампанію, ідея якої виходила від Найсвятішого урядуючого синоду (вищого органу церковно-державного управління Російською православною церквою) (Кізлова, 2022).

Виклад основного матеріалу. На початок Першої світової війни вживання спиртних напоїв було об'єктивно «вбудоване» у культурні традиції народів та соціальні звичаї країн-учасниць. А великі війни завжди залишали свій відбиток на тому, які алкогольні напої щодня вживають тисячі людей у всьому світі. Іноді цей вплив війни позначався на інгредієнтах напоїв, через доступність тих чи інших продуктів, іноді в тому, що алкогольні коктейлі отримували свої назви через війну. Наприклад, джин-тонік з'явився під час британських колоніальних війн в Індії в середині XIX ст. Спершу туди з Англії потрапив джин (міцний напій, отриманий за допомогою перегонки настоянки з ягід ялівцю), який приймали як «винну порцію». Згодом з'ясувалося, що солдати в колоніях дуже неохоче вживають ліки проти малярії – хінін, що мав різкий неприємний смак. Тож у 1850-х роках хінін почали випускати у вигляді «хінної води», нині відомої як тонік. Для популяризації у військах цю «воду» почали мішати з джином.

Коктейль «Гарматний вогонь» був винайдений у британській армії наприкінці XIX ст. Спочатку суміш чорного чаю й рому видавали солдатам перед атакою – для хоробрості, згодом він став традиційним напоєм англійських військових на свята, зокрема на Різдво (Тон-7, 2022).

Помірне споживання алкоголю у військовому соціумі неформально визнавалося навіть бажаним, оскільки воно підвищувало бойові якості та сприяло підтриманню морального духу війська. Виходячи з цього, воєнно-політичне керівництво воюючих

держав було змушено враховувати цей суперечливий фактор при використанні алкогольної продукції в раціонах армій у ході підготовки та під час бойових дій.

Командування армій Антанти і Троїстого (Четверного) союзу з утилітарно-практичних міркувань приписувало спиртним напоям низку функцій для реалізації цілей війни. Серед них:

1. *Медична* – використання алкоголю в якості ліків для знеболювання, дезінфекції та лікування. Під час війни алкоголь був широко вживаний як засіб для початкового лікування шокового стану після контузій. Медики часто прагнули лікувати хворих на передовій за допомогою спиртного. Також спиртні напої (особливо легкі) в умовах антисанітарії на фронті часто виступали заміником питної води.

2. *Психічно-компенсаторна*. Л. Каменський справедливо стверджував, що солдати на передовій переживають такий стрес, який майже немислимий для цивільних (Kamieniski, 2017). Тому в арміях розуміли, що алкоголь допомагає солдатам впоратися зі стресом і на деякий час підвищує їхню впевненість. Нарешті, алкоголь допомагав придушити травматичні спогади та впоратися з реаліями війни.

3. *Емоційно-регуляторна*. Алкоголь підвищував не лише впевненість у собі, а й готовність ризикувати. У солдатів під впливом алкоголю суттєво знижувався поріг відчуття небезпеки, посилювався ефект «непереможності», й командування могло це використовувати при проведенні наступальних дій в умовах зустрічного ворожого вогню.

4. *Соціалізаційна*. Випивка сприяла зміцненню зв'язків між товаришами та створювала ілюзію довіри й «бойового братерства», що було життєво важливо для згуртованості підрозділу.

5. *Енергетично-фізіологічна*. Відомий факт: алкоголь дає додаткові калорії й енергію. Наприклад, 1 литр пива містить 450 калорій, 12-відсоткового вина – 500 – 700, чистої горілки – 2800, а рому – навіть до 4000 калорій.

Тому уряди більшості держав – учасників війни для підтримання морально-психологічного стану особового складу були змушені збільшувати обсяги постачання алкоголю у війська, особливо в часи критичного загострення або тривалої стагнації обстановки на фронтах.

Водночас воєнно-політичне керівництво, ураховуючи негативний досвід наркотичних і алкогольних епідемій за наслідками війн XIX ст., уживало відповідних превентивних заходів щодо заборони, обмеження та контролю за обігом алкоголю. Причини запровадження державних обмежень на виробництво, продаж і споживання цих напоїв були різними. Але домінуючим чинником усе ж слід вважати утилітарно-прагматичне ставлення до потенційного мобілізаційного ресурсу: неконтрольоване вживання алкоголю могло перешкодити загальній мобілізації суспільства та належній якості призовного контингенту. З етичної точки зору пияцтво в тилу справедливо трактувалося як відверто аморальне та деморалізуюче для солдатів на фронті. Цивільне населення мало б співчувати своїм військам, від яких очікувалася найвища жертва. І, нарешті, оскільки споживання алкоголю в час війни могло вийти з-під контролю, уряди вважали за необхідне вжити заходи для запобігання соціальним кризам та з метою збереження громадського порядку (*Kamieński, 2019*).

Велика Британія запровадила централізоване державне регулювання обігу алкоголю. 1915 р. було створена Центральна контрольна рада, яка отримала широкі повноваження щодо контролю за торгівлею спиртними напоями в країні (*Гула, Передерій, 2024: 142*). Насамперед, були введені обмеження годин роботи пабів. Також була суттєво зменшена міцність алкоголю: наприклад, пиво стало на три чверті слабшим, ніж зазвичай. Уряд ужив низку радикальних заходів щодо зниження обсягу спиртовмісної продукції: виробництво того ж пива впало з 30 млн барелів у 1914 р. до 19 млн у 1917 р. Було категорично заборонено пригощати алкоголем військовослужбовців у пабах. Жорсткий державний контроль над торгівлею був запроваджений у районах максимальної концентрації військ – Енфілд-Локу поблизу Лондона та Карлайлі (*Gately, 2008: 364*).

16 серпня 1914 р. уряд Франції надзвичайним декретом заборонив продаж абсенту, а в лютому 1915 р. Законодавчі збори держави заборонили його виробництво, поширення та продаж. Крім того, були введені обмеження міцності алкогольних напоїв (максимально дозволена міцність 23%). Це привело до зниження обсягу їх виробництва. Були вжиті заходи щодо локалізації маркетингу спиртних напоїв у торговельних мережах (включаючи заборону продажу алкоголю жінкам) (*Jones, 2011*).

Після вступу США в Першу світову війну американський уряд прагнув зберігати запаси зерна та вжив заходів щодо загальнонаціональної заборони на виробництво спиртних напоїв. У 1917 р. Конгрес США схвалив і направив на затвердження штатів проєкт Вісімнадцятої поправки до Конституції про запровадження «сухого закону». У вересні 1917 р. у країні було припинено виробництво віскі.

Ісландія та Фінляндія ввели заборону на торгівлю спиртним. У Канаді та Норвегії була введена практика часткової заборони. Швеція проголосила заборону, але так і не застосувала її на практиці (Berridge, 2014).

Росія ввела «сухий закон». У телеграмі Миколи II великому князю Костянтину Костянтиновичу від 28 вересня 1914 р. російський імператор проголошував: «Я вже вирішив назавжди скасувати державний продаж горілки в Росії». На підставі «монаршої волі» царський уряд запровадив обмеження на торгівлю спиртними напоями, вином і пивом, відкликавши раніше видані ліцензії виробників. Крім того, на законодавчому рівні було знижено максимально допустиму міцність алкоголю з 40% до 37% та введена заборона на його продаж у громадських розважальних закладах. Також був скорочений час торгівлі міцними напоями до 18.00, уведена заборона на продаж алкоголю на винос у містах, а у сільській місцевості заборонена торгівля спиртними напоями у святкові дні. З діючих на початок 1914 р. питних закладів 96% до травня 1916 р. було закрито (Schrad, 2021; McGowan, 2005: 82). Але наслідки цієї тотальної заборони мали катастрофічне значення як для армії, так і для держави.

У Німеччині та Австро-Угорщині, на відміну від інших воюючих держав, алкоголь не став об'єктом державного контролю та тотальної заборони, незважаючи на позицію кайзера Вільгельма II, яку він висловив 1910 р.: «У наступній війні переможе та нація, яка вип'є найменше алкоголю». Слід визнати той факт, що німецьке суспільство не відчувало загроз щодо масштабів поширення алкоголізму в країні під час війни. Цьому сприяла сформована століттями загальна культура споживання переважно легких видів спиртних напоїв (пиво, вино) та відсутність проблеми алкоголізму як соціального явища у цих країнах (Schrad, 2021).

Скорочення виробництва алкоголю (пива в Німеччині до 30% від довоєнного рівня) та обмеження його продажу не були

результатом спеціальної заборонної політики, а стали наслідком зменшення поставок зерна. Саме нестача основних інгредієнтів пивоваріння, таких як цукор, зерно та картопля, спричинив дефіцит цих напоїв у Німеччині й Австро-Угорщині. Загальний дефіцит ресурсів під час війни також був основною причиною помірно обмежувальної алкогольної політики, яку реалізувала Італія (McGowan, 2005: 83).

Особливістю використання алкоголю на полі бою у воюючих арміях була тенденція домінування того чи іншого виду спиртних напоїв у раціоні військовослужбовців. Для британської армії це був ром, який традиційно входив до раціону військових з XVIII ст., але у 1890-ті роки відповідна норма постачання у військах була скасована.

Британська армія поновила практику видачі спиртних напоїв у вересні 1914 р. До раціону експедиційного корпусу на Західному фронті було введено вживання густого, темного і дуже міцного (близько 80%) рому. Стандартна норма була досить скромною, але регулярно, та становила 2,5 унції, або близько 70 мл. Кожного дня цю порцію отримували солдати в окопах і двічі на тиждень ті, хто знаходився за лінією фронту або на відпочинку. Офіційно армія виправдовувала цю практику цілком і виключно як медичну необхідність, коли ром уживався в якості лікувального засобу від втоми і стресу під час важкої кампанії. Формально командири повинні були консультуватися з військовими лікарями стосовно регулювання процесу видачі та нормування алкоголю. Але більшість командирів були готові видавати спиртні напої особовому складу в обсягах, які значно перевищували визначену норму (Holmes, 2004: 329). Щоб підняти відповідний настрій і дух перед боєм, солдатам давали подвійну порцію рому, який вони зазвичай пили з кавою, чаєм або какао (Gately, 2008: 360). Ром настільки широко використовувався під час ескалації бойових дій, що, за спогадами ветеранів, під час атаки «у повітрі поширювався запах рому та крові». Також ром регулярно видавали пораненим і помираючим воякам (Fussell, 2000: 46, 47).

Головним напоєм серед французьких солдатів під час Першої світової війни було знамените червоне вино Father Pinard («Батько Піно»). На початку XX ст. солдати отримували невелику щоденну порцію дистильованого алкоголю (1/16 л) (Prestwich, 1988: 167-168). Але переорієнтацію на вино проштовхнули виноградари

та виробники вина, які постраждали від перевиробництва цієї продукції та низьких цін протягом кількох довоєнних років. На самому початку війни у французькій армії взагалі діяла інструкція, відповідно до якої солдати могли пити лише воду. Однак одразу після початку бойових дій винороби Лангедока подарували 20 млн літрів вина на користь армії. Війна стала для них засобом позбавитися продукту, що стало наслідком перевиробництва, підкріпленим перспективним комерційним розрахунком. Подарунок лангедокських виробників дозволив військовому міністру Франції того часу розподіляти це вино серед солдатів на регулярній основі. Тому на початку війни в раціон кожного французького солдата входило чверть літра низькоякісного червоного вина Father Pinard. Фактично це був мікс легких вин з Макона, Божоле чи Шаранти з міцнішими винами – Лангедок-Руссильона, Марокко, Алжиру, Тунісу. При цьому головною метою змішування було отримати кінцевий продукт міцністю 9°. Практично все вино, що надходило для потреб армії, було червоним – воно вважалося більш «мужнім», ніж біле, і «краще надихало солдатів на бойові подвиги». Нерідко перед атакою військовослужбовцям давали ще й коньяк. Іноді замість Pinard давали пиво, яблучний сидр або навіть бренді, але Pinard залишався найбільш уживаним під час війни. Цей напій також змішували з ігристим вином чи бренді (*Знаменитые напитки*, 2015).

Експерименти з різними типами алкоголю сприяли появі у французькій армії низки коктейлів у стилі «мілітарі». Це, насамперед, «Французький 75», який був сумішшю шампанського, коньяку, сиропу та лимонного соку. Назва цього коктейлю пов'язана з 75-мм польовою гарматою зразка 1897 р., яку застосовували французи й американці під час Першої світової війни. Автором цього комбінованого напою вважається американський пілот Р. Луфбері, який придумав міксувати згадані інгредієнти. Другий відомий коктейль – це «Мотоциклетна коляска» (комплексне застосування рівних часток коньяку, апельсинового лікеру (куантро) та лимонного соку). Ймовірно, його склад та назву випадково визначив американський офіцер, який приїхав мотоциклом і замовив у французькому барі суміш того, що було під рукою, аби зігрітись (*Топ-7*, 2022).

Але, незважаючи на ці алкогольні «інновації», пальму першості міцно утримувало вино. З розвитком конфлікту норми споживання

вина збільшувалися до півлітра, а в 1918 р. деякі підрозділи розподіляли навіть до одного літра на людину на день. Але слід додати, що ще з 1914 р. французьким солдатам дозволялося докуповувати вино за свої гроші там, де цьому сприяли місцеві умови. Таким чином, вони в законному порядку мали можливість випивати до одного літра вина на день і користувалися будь-якою нагодою неофіційно збільшити цей обсяг. У 1917 р. французька армія спожила 1200 млн л вина. Якби війна тривала до кінця 1918 р., то планувалося використання 1600 млн л (*Prestwich, 1988: 168; Phillips, 2014: 305*). Обов'язкова щоденна видача вина диктувалася ще й санітарними нормами. Дуже часто вино виявлялося значно чистішим за питну воду, яка була доступна в умовах бойових дій.

Алкоголь у французьких збройних силах також виконував психічно-компенсаторну функцію. Наприклад, на початок 1917 р. лінія фронту між Німеччиною та Францією практично не змінювалася. Солдати багато місяців сиділи в окопах без будь-якого руху. Морально-психологічний стан військ був незадовільний, що спровокувало падіння військової дисципліни серед військово-службовців. Для того, щоб підняти моральний дух військовиків, Французька Національна Асамблея проголосувала за те, щоб кожен із 7 млн солдатів отримав на Новий рік по пляшці шампанського (*Знаменитые напитки, 2015*).

У 1936 р. маршал Ф. Петен (1856–1951), герой Першої світової війни, заявив, що «з усіх поставок, надісланих армії під час війни, вино, безперечно, було найбільш бажаним. Щоб отримати свій раціон вина, французькі солдати зневажали небезпеку, не боялися артилерійських обстрілів, нападали на військову поліцію. У їхніх очах винний раціон за своєю значимістю не поступався постачанням амуніції. Вино було тим стимулом, який зміцнював моральний та фізичний стан війська. Тому можна сміливо сказати, що вино було головним партнером перемоги» (*Mulholland, 2006: 77*).

Кардинально відрізнялася ситуація з формуванням антиалкогольної політики російської імперії та відношенням до використання алкоголю у російській імператорській армії.

Ідея появи спиртного в добовому раціоні харчування російських вояків належить Петру І, який сам був завзятим прихильником алкоголю. У петровському «Статуті військовому 1716 року»

уперше була чітко регламентована норма його споживання. У розділі 67 з характерною назвою «Порції та раціони» у розкладі продуктів значилися: «вина 2 чарки, пива 1 гарнець» (один гарнець дорівнює 3,2 л). Важкі умови служби, нестача харчування та уявлення про лікувально-профілактичний характер спиртних напоїв визначив появу в раціоні харчування військовослужбовців російської армії горілки. Спочатку вона видавався на флоті тричі на тиждень, а з 1761 р. ця практика переросла в щоденну державну порцію, відому як чарка (1/100 частина відра, чи 0,123 л). Пізніше це стало звичайним явищем і в піхоті (Herlihy, 2002: 56-66, 72).

Утім, запровадження норми постачання алкогольних напоїв вкрай негативно позначалося на стані військової дисципліни, і пияцтво стало серйозною проблемою в російській імператорській армії (Smith, 2023). Під час царювання імператора Олександра III були вжиті більш жорсткі заходи щодо контролю та обмеження вживання спиртних напоїв військовослужбовцями. Першим кроком була заборона 1889 р. продажу спиртних напоїв у солдатських буфетах та лавках Петербурзького військового округу. На початку 1900 р., вже за царя Миколи II, ця заборона була поширена на всі військові округи (*Алкоголізм в армії*, 1911: 338).

Після російсько-японської війни (1904–1905) заходи керівництва держави та армії відносно обмеження та заборони видачі алкоголю у військах досягли свого апогею. Причиною цього були численні факти повального пияцтва російських військових на полі бою. Під час катастрофічної поразки російських військ під Мукденом газети описували, як «японці знайшли кілька тисяч російських солдатів, настільки п'яних, що змогли вбити їх багнетами, як ... свиней». Узагалі на той час домінувала небезперечна думка про те, що причиною поразки Росії у війні було неконтрольоване вживання спиртних напоїв у діючої армії. «Японці не перемогли, – писала віденська газета «*Neue freie Presse*», аналізуючи підсумки війни, – але переміг алкоголь, алкоголь, алкоголь» (Schrad, 2021; Segal, 1987: 149).

Ця заборона знайшла своє практичне втілення й у низці керівних документів, які суттєво обмежували можливості військових щодо вживання спиртних напоїв. Тому у Статуті внутрішньої служби, затвердженому 23 березня 1910 р., у статті 100 міститься заборона нижнім чинам відвідувати місця продажу горілки та пива, а у статті 320 забороняється приносити спиртні напої у приміщення нижніх чинів (Устав, 1910: 176, 311-313).

А вже за кілька місяців до вибуху Першої світової війни, 22 травня 1914 р. було видано Наказ військового відомства № 309 про заходи проти споживання алкоголю в армії. Цей документ переважно був спрямований на боротьбу з пияцтвом серед офіцерського корпусу. За цим наказом офіцери, які з'явилися будь-де в нетверезому стані, зазнавали суворого дисциплінарного стягнення, аж до звільнення зі служби (Бахурин, 2016).

З початком Першої світової війни у російській імперії розгорнулася масштабна державна антиалкогольна кампанія, що реалізувалася через прийняття низки нормативно-правових актів різного рівня. 30 серпня 1914 р. імператор Микола II видав указ про припинення видачі алкоголю солдатам і матросам, збільшивши їм, за рахунок цієї суми, видачу продовольчого пайку. Для найсуворішого дотримання наказу командний склад був повинен вживати нещадних заходів, якщо такі будуть потрібні. Ще 17 липня 1914 р. Головне управління неокладних зборів і казенного продажу напоїв Міністерства фінансів видало розпорядження про повну заборону продажу алкоголю під час мобілізації. Крім того, за розпорядженням Міністерства внутрішніх справ, під час мобілізації продаж міцних напоїв із приватних закладів, казенних винних лавок і складів (за винятком ресторанів I розряду, а також буфетів при зібраннях і клубах) була повністю призупинена до закінчення мобілізаційних заходів (Schrader, 2021; Segal, 1987: 102; Herlihy, 2017).

До урядових заходів долучився з початком Першої світової війни й Найсвятіший урядуючий синод – вищий орган церковно-державного управління російською православною церквою, який уже в середині серпня 1914 року видав синодальне звернення (послання). У ньому, як зазначає дослідниця А. Кізлова, «окрім цілковито проімперського роз'яснення, що війна почалася «попущенієм Божієм» для спасіння православних слов'ян із-під чужовірного гніту, наголошувалось: аби рятувати інших, треба й самим звільнитися від рабства гріховних пристрастей. Найстрашнішою з таких, згубнішою від будь-яких кровопролитних війн, названо пияцтво в усіх формах, з його лайками, буйством, грабунками, бунтами проти влади, вбивствами та навіть самогубствами». Прикметним є висновок науковиці про те, що «головною метою укладачів [послання. – Авт.] при коментуванні антиалкогольних заходів було не просто висловити

вірнопідданські почуття, а й щонайшвидше унаочнити вирішальну роль церкви в кампанії», котра ще не вивершилася в імператорський указ від 22 серпня 1914 р. «О продлении воспрещения продажи спирта, вина и водочных изделий для местного потребления в Империи до окончания военного времени», але саме почала набувати прискорених обертів. (Кізлова, 2022: 116). Цікавим також є те, що згодом саме церква послідовно звеличувала «тверезість як частину православного стилю життя народу» (називаючи його російським без урахування реального етнічного складу різних єпархій) на противагу ворожому «німецькому».

Однак наївні очікування влади й церкви, що російський солдат у 1914 р. буде воювати «за віру, царя та вітчизну» без традиційної чарки горілки в умовах обмеженого доступу до спиртних напоїв через царські заборони були ущент розбиті з перших днів упровадження «сухого закону». Це призвело до досить драматичних наслідків, відомих як «п'яні бунти». Практично відразу після ухвалення зазначеного законодавчого акту натовпи переважно з числа мобілізованих буквально розгромили 230 питних закладів у 43 губерніях та повітах. Наприклад, горілчані бунти мали місце в 3 із 10 повітових міст Саратовської губернії. У тій же губернії зафіксовані 37 випадків, коли мобілізовані по дорозі на пункти збору громили магазини алкогольних напоїв. У ряді місць заворушення призвели до зіткнення з владою, під час яких було вбито 2 та поранено 505 учасників «бунтів» (Bushnell, 2017: 66).

Загалом «п'яні бунти» мобілізованих не слід розглядати як прояв суто антивоєнних або патріотичних настроїв. Скоріше за все, їх слід трактувати як феномен суспільної психології та масової поведінки, визначений актуальними для традиційного російського суспільства ментальними константами. Спиртне відіграло роль своєрідного маркера перетворення селянина на солдата, «державну людину», хоча й у таких дикунських, варварських формах.

У діючій армії також проводилася цілеспрямована політика заборони щодо спиртних напоїв. Але ці заходи, зазвичай, мали зворотний ефект. Часто відсутність алкоголю штовхала солдатів на вживання одеколонів, денатуратів, перегнаної політури. Унаслідок цього мали місце не тільки одиничні, але й масові отруєння зі смертельними випадками. Масштаби цього явища були такі, що головнокомандувач арміями Північно-Західного

фронту генерал від інфантерії М. Рузський наприкінці 1914 р. видав спеціальний наказ, де вимагав від командирів усіх рівнів «підсилити нагляд за ... нижніми чинами, а також ...довести до них, яку загрозу для здоров'я та навіть для життя представляють ці зловживання». А у Двинському військовому окрузі була видана обов'язкова постанова про контроль за випуском лаку й політури та торгівлю цими спиртвомісними виробами лише за спеціальним дозволом.

У грудні 1914 р. спалах захворюваності шлунковими інфекціями у діючій армії призвів до деякого послаблення «сухого закону»: нижнім чинам 2-ї армії Південно-Західного фронту з 1 лютого 1915 р. було дозволено використання до чверті пляшки червоного вина на день. Але відсутність належного контролю часто призводила до надмірного вживання цього напою. І вже 15 вересня 1915 р. головнокомандувач арміями Південно-Західного фронту генерал від артилерії М. Іванов узагалі заборонив використання вина у військах цього оперативно-стратегічного об'єднання. Збільшення правопорушень особового складу під впливом алкоголю на території Волині змусили головнокомандувача арміями Західного фронту генерала від інфантерії О. Еверта у жовтні 1916 р. підписати наказ «Про боротьбу із пияцтвом». На Румунському фронті, який був сформований у 1916 р., велика кількість дешевого вина у місцевих мешканців призвела до повального пияцтва у прифронтовій смузі (*Бахурин, 2016*). Проблема неконтрольованого споживання спиртних напоїв у армійському середовищі набувала масштабів національної катастрофи.

І власне 1917 р. виявився апогеєм небаченого раніше розмаху поширення в армії пияцтва. Цьому сприяли нерозуміння солдатськими масами цілей війни, край безглузда внутрішня та зовнішня політика Тимчасового уряду на тлі раптової «гіпердемократизації» армії та повної дезорієнтації офіцерського корпусу, стагнація лінії фронту за відсутності активних бойових дій. Це все об'єктивно викликало моральну втому та фізичну виснаженість, штовхало особовий склад на пошук штучних «компенсаторів» цих некомфортних станів. Тому російські солдати охоче обмінювали хліб, цукор та інші товари у своїх німецьких колег на алкогольні напої (*Herlihy, 2002: 63, 67*). Армія фактично перетворилася на некерований конгломерат озлоблених озброєних суб'єктів з надмірним ступенем алкогольної інтоксикації. Під час

відступу російської армії із Чернівців улітку 1917 р. солдати під впливом алкоголю влаштували у місті справжній погром. Ці події були описані командувачем 7-ї кавалерійської дивізії генерал-майором П. Врангелем: «Місто горіло у декількох місцях, натовп солдат, розбив залізні штори, громив магазини... На тротуарі валялися розбиті ящики, поламані картонки, куски матерії,... пусті пляшки з-під коньяку» (*Цит. за: Гула, 2018: 27*).

Одним словом, царська заборона обернулася бумерангом у вигляді підірваного бойового духу військ і тотального розвалу армії. Отже, коли в листопаді 1917 р. вибухнув більшовицький переворот, армія вже знаходилася у стані перманентного пияцтва. Але комуністи, для яких алкоголізм був уособленням царських гнобительських порядків, почали свою нещадну боротьбу за викорінення цього соціального явища у лавах уже Робітничо-Селянської Червоної армії. Алкоголь був заборонений, а військовослужбовців могли навіть засудити до смертної кари за вживання спиртних напоїв на службі (*Reese, 2000: 59*). Більшовики небезпідставно побоювалися, що безконтрольне пияцтво може зробити війська непридатними до бою, та уживали досить дієвих заходів до його нейтралізації. Під час ведення бойових дій в Україні більшовиками враховувалася традиційно споживана українцями широка «лінійка» різноманітних алкогольних напоїв. Л. Троцький (1879–1940) – народний комісар з військових і морських справ та голова Реввійськради РРФСР превентивно видав драконівський наказ, згідно з яким командирам надавалося право розстрілювати на місці червоноармійців, які були спіймані п'яними в бойових частинах (*Figes, 1990: 196*).

Амбітні ідеалістичні плани більшовиків щодо поміркованості вживання спиртних напоїв, а тим більше повного викорінення алкоголю, були об'єктивно приречені на провал, про що свідчать події II Світової війни.

На початку Першої світової війни пиво вже було напоєм, який виготовляли та споживали у більшості країн, які брали участь у війні. Але власне національні культурні традиції Німеччини й Австро-Угорщини були тісно пов'язані саме з цим напоєм. Для німців пиво було тим самим, що й вино для французів: невід'ємною частиною та проявом національної ідентичності. Фрідріх II, король Пруссії (1712–1786), у «Маніфесті про каву та пиво» 1777 р. проголошував, що «солдати, які харчувалися пивом,

провели та виграли багато битв» (*Gately, 2008: 304*). Разом з тим слід визнати, що алкогольні вподобання серед призовного контингенту німецької армії дещо різнилися. Наприклад, підрозділи з Баварії отримували щоденні порції пива. Е.-М. Ремарк у творі «На Західному фронті без змін» зображує Пауля Баумера та його однополчан, які п'ють пиво замість вина чи шнапсу. При цьому хмільний напій виступає в якості своєрідного індикатора життя: «Пиво – набагато більше, ніж напій. Це знак того, що чоловік може безпечно рухати кінцівками та розгинатися». Підрозділи, які були сформовані з виноробних регіонів Рейнської області, зазвичай, надавали перевагу вину. Загалом військово-службовці в окопах отримували щоденно або півлітра світлого пива та чверть літра вина, або 125 мл бренді чи шнапсу. У щоденнику «Сталева буря» Е. Юнгер згадує, що йому на фронті давали шнапс, пиво та вино (*Johnson, 2014*).

В австро-угорській армії Габсбургів солдатам видавали пів літра вина на день. Але важлива деталь: до норми харчування, яку отримували солдати в бою, як правило, не включали алкоголь (*Phillips, 2018: 203*).

Наприкінці війни норми постачання алкоголю у війська стали нерегулярними. Причинами цього була англійська продуктова блокада, яка призвела до дефіциту картоплі, ячменю, солоду, що були необхідними інгредієнтами для виробництва спиртних напоїв. Але війська здебільшого усе ж компенсували цю нестачу «трофейними» здобутками напоїв у ході бойових дій.

Вино було невід'ємною частиною солдатського раціону італійської армії. Стандартне щоденне забезпечення становило чверть літра вина на людину. Для задоволення денної потреби 200-тис. армії необхідно було аж 50 000 л цього алкогольного напою. Крім того, передбачалася також додаткова видача бренді або граппи (*Gooch, 2014: 142*). Тому втрата майже 5 млн л вина та 1600 л коньяку внаслідок катастрофічної поразки італійської армії в битві при Капоретто в листопаді 1917 р. була сприйнята як майже національна катастрофа (*Wilcox, 2014: 832; Wilcox, 2017*).

Висновки. Вживання алкоголю в арміях воюючих держав під час Першої світової війни було об'єктивно обумовленим явищем. Воно визначалося низкою причин, головними з яких, на нашу думку, слід вважати національні традиції споживання алкогольних напоїв, які склалися століттями, та утилітарно-практичне

використання спиртного військовим командуванням як засобу, що має антисептичні, морально-компенсаторні та емоційно-стимулювальні властивості. З іншого боку, слід визнати, що немає жодних переконливих доказів того, що практика введення алкоголю до щоденного раціону військовослужбовців допомагала їм воювати і досягати відповідних переможних результатів. Регулярне споживання спиртних напоїв призводило до зростання проявів неадекватної поведінки військовослужбовців, розсіювало їхню увагу, спричиняло неадекватну оцінку бойової обстановки, заважало наданню медичної допомоги при пораненнях, підвищувало кількість обморожених узимку та й узагалі збільшувало відсоток «небойових» втрат. Ураховуючи відверто негативний вплив цього продукту на стан військової дисципліни в арміях уживалися заходи від зменшення щоденних норм постачання до тотальної його заборони. Ефективність упровадження таких мір також була сумнівною, вони часто призводили до посиленого вживання або наркотичних речовин, або неякісної алкогольної продукції. Але у цьому й є страшний парадокс війни, що від алкоголю – безумовна біда, але й без нього на фронті обійтися не можливо. Водночас воєнно-політичне керівництво країн – учасників Першої світової війни, яке було змушене миритися з фактом включення спиртовмісної продукції до раціону діючих армій на фронті, тим не менше уживало заходів обмежувального, контрольного або заборонного характеру щодо її обігу в тилу. Історичний досвід Першої світової війни свідчить про досить суперечливу роль алкоголю у воюючих арміях, але більшість дослідників, ветеранів і мемуаристів однозначно підкреслюють переважання шкідливих наслідків від використання цього продукту в умовах бойових дій.

Використані посилання

Алкоголізм в арміи (1911). Военная энциклопедия. СПб.: т-во И. В. Сытина, Т. 2, С. 338-339.

Бахурин Ю. (2016). Пьянство в русской армии во время Великой войны. *Warspot*. 12 февраля, URL: <https://warspot.ru/5263-pyanstvo-v-russkoy-armii-vo-vremya-velikoy-voyny> (дата звернення: 17.06.2024).

Гула Р.В., Гула Д.В. (2018). Агонія Левіафана Частина II. Приречені та нездолені. Політичний терор в Україні (1914-1917 рр.). Монографія. К.: Видавець Олег Філюк, 236 с.

Гула Р.В., Передерій І.Г. (2024). Наркотики, армія, війна: синтез парадоксів у призмі історичної ретроспективи. *Військово-науковий вісник*. Вип. 42. Львів: НАСВ. С. 132–153.

Знаменитые напитки, связанные с Первой мировой войной (2015). *Наної. Технології та Інновації*. URL: <https://techdrinks.info/znamenityie-napytky-svyazannyye-s-pervou-mirovoy-voynou/> (дата звернення: 15.06.2024).

Кізлова А. (2022). «Киевские епархиальные ведомости» про алкоголь як неолюдненого учасника Першої світової війни. *Літопис Волині*, (26), С. 114-124.

Топ-7 (2022) міцних коктейлів у стилі мілібарі. Новинарня. URL: <https://novynarnia.com/2022/11/28/top-7-micnyh-koktejliv-u-styli-militari/> (дата звернення: 21.06.2024).

Устав (1910) внутренней службы. Высочайше утвержден 23 марта 1910 года. СПб. : Воен. тип. в здании Главного Штаба, 404 с.

Berridge V. (2014). Drugs, alcohol, and the First World War. In: *The Lancet*. November 22, URL: [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(14\)62234-0/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(14)62234-0/fulltext) (дата звернення: 16.06.2024).

Bushnell J. (2017). Russian Peasants and Soldiers during World War I: Home and Front Interacting. In: *Russian Studies in History*, № 56:2, P. 65–72.

Figes O. (1990). The Red Army and Mass Mobilization during the Russian Civil War 1918-1920, in: *Past & Present*, № 129 (Nov), P. 168–211.

Fussell P. (2000). *The Great War and Modern Memory*. Oxford University Press. 368 p.

Gately I. (2008). *Drink. A Cultural History of Alcohol*. New York, Published by Gotham, 560 p.

Gooch J. (2014). *The Italian Army and the First World War*. Cambridge University Press, 386 p.

Herlihy P. (2002). *Alcoholic Empire. Vodka and Politics in Late Imperial Russia*. New York. Oxford University Press. 244 p.

Herlihy P. (2017). The Russian Vodka Prohibition of 1914 and Its Consequences. In: *Dual Markets*. Springer International Publishing, URL: <https://www.springerprofessional.de/en/pre-hague-history-of-opiates-control/15224252> (дата звернення: 17.06.2024).

Holmes R. (2004). *Tommy. The British Soldier on the Western Front. 1914-1918*. London, 717 p.

Jones E. (2011). Alcohol use and misuse within the military. In: *A review. International Review of Psychiatry*. №23(2). April, P. 166–172.

Johnson N. (2014). World War I, Part 4: The German Army and Intoxication. In: *Points History*. Jun 19, URL: <https://www.pointshistory.org/post/world-war-i-part-4-the-german-army-and-intoxication> (дата звернення: 18.06.2024).

Kamiński L. (2017). *Shooting Up: A History of Drugs in Warfare*. Hurst & Co Publishers Ltd. 392 p.

Kamiński Ł. (2019). Drugs. In: *International Encyclopedia of the First World War*. 07 March, URL: <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/drugs> (дата звернення: 12.06.2024).

McGowan, J. P. (2005). Alcohol, in: Tucker, *Encyclopedia*, vol. 1. Length, 1661 p.

Mulholland K. (2006). *Mon docteur le vin. Wine and Health in France, 1900-1950*, in: Holt, Mack P. (ed.): *Alcohol. A Social and Cultural History*. New York, 246 p.

- Phillips R. (2014). *Alcohol. A History*. Chapel Hill, UNC Press Books, 384 p.
- Phillips R. (2018). *Wine. A Social and Cultural History of the Drink That Changed Our Lives*, London Infinite Ideas Ltd, 268 p.
- Prestwich P. E. (1988). *Drink and the Politics of Social Reform. Antialcoholism in France since 1870*. Palo Alto, 365 p.
- Reese R. (2000). *Soviet Military Experience. A History of the Soviet Army. 1917-1991*. London and New York: Routledge. 207 p.
- Schrad M. L. (2021). Tsar Nicolas II Thought Vodka Was Hurting Russians—But Banning It Helped Destroy His Empire. In: *TIME*. July 20, URL: <https://time.com/6082058/russian-revolution-vodka/> (дата звернення: 17 червня 2024 р.).
- Segal B. M. (1987). *Russian Drinking. Use and Abuse of Alcohol in Pre-revolutionary Russia*. New Brunswick. Publications Division, Rutgers Center of Alcohol Studies, 383 p.
- Smith A. K. (2023). Drunkenness and Disorder in the Imperial Russian Army. In: *Online library*. Wiley. 16 February. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/russ.12437> (дата звернення: 17.06.2024).
- Wilcox V. (2014). Morale and Battlefield Performance at Caporetto, 1917. *Journal of Strategic Studies*, № 36/6-7. P. 829-854.
- Wilcox V. (2017). The Catastrophe at Caporetto. In: *History Today* (24 October). URL: <https://www.historytoday.com/vanda-wilcox/catastrophe-caporetto> (дата звернення: 18.06.2024).

References

- Alcoholism in the army. Military encyclopedia. St. Petersburg: I. V. Sytin's company, 1911-1915. T. 2. P. 338-339. (rus.).
- Bakhurin Y. (2016). Drunkenness in the Russian army during the Great War. Warspot. 12th of February. URL: <https://warspot.ru/5263-pyanstvo-v-russkoy-armii-vo-vremya-velikoy-voynyala> (access date: 17.06.2024) (rus.).
- Bushnell J. (2017). Russian Peasants and Soldiers during World War I: Home and Front Interacting. *Russian Studies in History*, 56:2, P. 65-72. (eng.).
- Charter (1910) of the internal service. Approved by the highest on March 23, 1910. SPb. : Military type. in the General Staff building, 404 p. (rus.).
- Famous Drinks (2015) related to the First World War. Drink. Technologies and Innovations. 13.03. URL: <https://techdrinks.info/znamenytyie-napytky-svyazannyie-s-pervoy-myrovoy-voynoy/> (access date: 15.06.2024) (rus.).
- Figes O. (1990). The Red Army and Mass Mobilization during the Russian Civil War 1918-1920, in: *Past & Present*, №. 129 (Nov), P. 168-211. (eng.).
- Fussell P. (2000). *The Great War and Modern Memory*. Oxford University Press. 368 p. (eng.).
- Gately I. (2008). *Drink. A Cultural History of Alcohol*. New York, Published by Gotham, 560 p. (eng.).
- Gooch J. (2014). *The Italian Army and the First World War*. Cambridge University Press. 386 p. (eng.).
- Herlihy P. (2002). *Alcoholic Empire. Vodka and Politics in Late Imperial Russia*. New York. Oxford University Press, 244 p. (eng.).

Herlihy P. (2017). The Russian Vodka Prohibition of 1914 and Its Consequences. *Dual Markets*. Springer International Publishing. URL: <https://www.springerprofessional.de/en/pre-hague-history-of-opiates-control/15224252> (access date: 17.06.2024) (eng.).

Holmes R. (2004). *Tommy. The British Soldier on the Western Front. 1914-1918*. London. 717 p. (eng.).

Hula R., Hula V. (2018). The Agony of Leviathan. Part II. Doomed and destitute. Political terror in Ukraine (1914-1917). Monograph. K.: Publisher Oleg Filyuk, 236 p. (ukr.).

Hula R.V., Perederii I.H. (2024). Drugs, army, war: synthesis of paradoxes in the prism of historical retrospect. Military-scientific bulletin. Issue 42. Lviv: NASV. pp. 132-153. (ukr.).

Jones E. (2011). Alcohol use and misuse within the military. In: *A review. International Review of Psychiatry*. №23(2). April, P. 166-172. (eng.).

Johnson N. (2014). World War I, Part 4: The German Army and Intoxication. *Points History*. Jun 19, URL: <https://www.pointshistory.org/post/world-war-i-part-4-the-german-army-and-intoxication> (access date: 18.06.2024) (eng.).

Kamiński L. (2017). *Shooting Up: A History of Drugs in Warfare*. Hurst & Co Publishers Ltd. 392 p. (eng.).

Kamiński Ł. (2019). Drugs. *International Encyclopedia of the First World War*. 07 March. URL: <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/drugs> (access date: 17.06.2024) (eng.).

Kizlova, A. (2022). «Kyiv eparchial bulletins» about alcohol as an unhumanized participant in the First World War. *Chronicle of Volyn*, (26), 114-124. (ukr.)

McGowan, J. P. (2005). Alcohol, in: Tucker, *Encyclopedia*, vol. 1. Length, 1661 p. (eng.).

Mulholland K. (2006). Mon docteur le vin. Wine and Health in France, 1900-1950, in: Holt, Mack P. (ed.): *Alcohol. A Social and Cultural History*. New York, 246 p. (eng.).

Phillips R. (2014). *Alcohol. A History*. Chapel Hill, UNC Press Books, 384 p. (eng.).

Phillips R. (2018). *Wine. A Social and Cultural History of the Drink That Changed Our Lives*, London Infinite Ideas Ltd, 268 p. (eng.).

Prestwich P. E. (1988). *Drink and the Politics of Social Reform. Antialcoholism in France since 1870*. Palo Alto, 365 p. (eng.).

Reese R. (2000). *Soviet Military Experience. A History of the Soviet Army. 1917-1991*. London and New York: Routledge, 207 p. (eng.).

Schrad M. L. (2021). Tsar Nicolas II Thought Vodka Was Hurting Russians—But Banning It Helped Destroy His Empire. *TIME*. July 20. URL: <https://time.com/6082058/russian-revolution-vodka/> (accessed 17.06.2024) (eng.).

Segal B. M. (1987). *Russian Drinking. Use and Abuse of Alcohol in Pre-revolutionary Russia*. New Brunswick. Publications Division, Rutgers Center of Alcohol Studies. 383 p. (eng.).

Smith A. K. (2023). Drunkenness and Disorder in the Imperial Russian Army. In: *Online library. Wiley*. 16 February, URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/russ.12437> (access date: 17.06.2024). (eng.).

Top-7 strong cocktails in the millibar style (2022). *Novinarnya*. 28.11. URL: <https://novinarnia.com/2022/11/28/top-7-micznyh-koktejliv-u-styli-militari/> (access date: 18.06.2024). (ukr.).

Wilcox V. (2014). Morale and Battlefield Performance at Caporetto, 1917. In: *Journal of Strategic Studies* № 36/6-7, P. 829-854. (eng.).

Wilcox V. (2017). The Catastrophe at Caporetto, issued by History Today (24 October), URL: <https://www.historytoday.com/vanda-wilcox/catastrophe-caporetto> (access date: 18.06.2024) (eng.).

Hula R., Perederii I.

ALCOHOL IN THE ARMIES OF THE FIRST WORLD WAR: UNITY IN OPPOSITES

The article reveals the essence and main features of the Entente and Triple (Quadruple) Alliance countries' state government's policy regarding measures to control and prohibit the circulation of alcohol during the First World War, primarily in the warring armies. Attention is drawn to the dominance of certain alcoholic beverages' types in the diet of military personnel of armies and navies in the warring parties. Their impact on the daily activities of troops, including in conditions of combat clashes, is analyzed. The features and influence of the military-political leaderships' command and administrative activities on the implementation of the processes of physical capabilities' artificial intensification, combat qualities' improvement and activation of the corresponding moral and psychological servicemen's qualities, their bravery and ability to overcome stress with the help of alcohol have been clarified. The consequences, problems, and contradictions of alcohol use are also outlined.

Generally, the historical experience of World War I indicates a rather controversial role of alcohol in the combat operations of armies. Most researchers, veterans, and memoirists unequivocally emphasize the prevalence of harmful consequences for this product's use in warfare conditions. Despite the fact that the world experience of implementing state measures to control the alcohol circulation during the First World War does not indicate the creation of a corresponding ideal model, it can still help Ukrainian state administration bodies reduce the negative alcohol impact on the Ukrainian societies' life, both during the war and for building a system of veterans' psychological rehabilitation in terms for neutralizing the consequences of a possible alcohol epidemic in the post-war period.

Keywords: alcohol, army, First World War, psychological support for army and navy personnel.